

Лариса Василівна Савенок,
науковий співробітник,
відділу діагностики обдарованості
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 37-044.332:376-056.45

ОСОБЛИВОСТІ ДІАГНОСТИКИ АДАПТАЦІЇ ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ ДО УМОВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

В статті обосновані теоретическіе підходи в дослідженні адаптації одарєнних дітей к умовам початкової школи з позиції системного підходу и подано методик их виявлення.

Ключевые слова: одарєнний ребєнок, адаптація, діагностика адаптації.

In this article are proved teoretical approaches in investigation of gifted children's adaptation to primary school from the position of system approach and introduction of methodics for their detection

Key words: gifted children, adaptation, diagnostic of adaptation.

Реалізація у загальноосвітніх навчальних закладах України гуманістичної педагогіки співробітництва, партнерства, співтворчості передбачає перехід від навчально-дисциплінарної моделі організації педагогічного процесу до моделі особистісно-розвивальної, за якої особистість учня розглядається, як творча індивідуальність.

Сучасний етап розвитку суспільства ставить перед середньою освітою та вчителями нові вимоги та виховні завдання, серед яких першорядна значущість надається всебічному розвитку індивідуальності дитини, як особистості та вищої цінності суспільства на основі виявлення її задатків, здібностей, обдарувань і талантів.

Початок навчання, як зазначає Л. Божович, змінює спосіб (характер, напрям) життя дитини [1]. Однак високі потенційні можливості обдарованої дитячої особистості не завжди вдається розвинути через непристосованість до умов навчання й дезадаптацію у довкіллі [4].

Обдаровані діти молодшого шкільного віку, у зв'язку зі своїм психічним і особистісним розвитком, виявляють виразне прагнення до більш значущого місця у житті, виконання нової, важливої не тільки для них, а й для інших, діяльності. Реалізуючи це прагнення, вони вступають у суперечність зі стилем свого життя, їх перестає задовольняти гра. Тому, як вважає Г. Шихі, дошкільний вік може закінчитися кризою, що буде проявлятися у втраті дитячої безпосередності, замкненості, штучній поведінці, деякі

діти можуть стати важкокерованими, а часом і, взагалі, некерованими [12].

Початок навчання дитини у навчальному закладі – складний і відповідальний етап у її житті. Діти 6-7 років переживають психологічну кризу, пов'язану з необхідністю адаптації до навчального закладу [1]. Тому, здійснюючи психологічну адаптацію дитини до навчання, необхідно враховувати відповідні характеристики цього періоду.

По-перше, змінюється соціальна позиція дитини: з дошкільника вона перетворюється в учня. З'являються нові і складні обов'язки: виконувати домашні завдання, приходити вчасно до навчального закладу, бути уважною на заняттях, дисциплінованою тощо. Вперше у своєму житті дитина стає членом суспільства зі своїми обов'язками. Вчитель виступає представником суспільства: він задає вимоги і норми, орієнтує дитину в тому, як їй необхідно поводитися, що і як робити.

По-друге, у дитини відбувається зміна провідної діяльності. До початку навчання діти зайняті переважно грою. З приходом до навчального закладу вони починають опановувати навчальну діяльність. Основна психологічна відмінність ігрової і навчальної діяльності полягає в тому, що ігрова діяльність є вільною, а навчальна – побудована на зусиллях дитини. Зазначимо, що перехід дитини від ігрової діяльності до навчальної здійснюється не з її волі, не природним для неї шляхом, а є «нав'язаним» їй зверху.

По-третє, важливим чинником психологічної адаптації дитини до навчального закладу виступає її

соціальне оточення. Від ставлення вчителя до дитини залежить успішність її подальшого навчання. Успішність процесу адаптації дитини до навчання залежить ще і від того, наскільки міцно вона змогла ствердити свою позицію в класі серед однолітків. Активна та ініціативна дитина стає лідером, починає добре вчитися, тихий і податливий учень перетворюється на аутсайдера, вчиться без бажання або незадовільно.

По-четверте, однією з гострих проблем виступає проблема заборони рухової активності ініціативної дитини і, навпаки, активізація млявих і пасивних дітей [2].

Адаптацію визначають не лише, як процес пристосування до успішного функціонування в певному середовищі, але як здатність до подальшого психологічного, особистісного, соціального розвитку людини.

Соціально-психологічна адаптація є процесом активного пристосування, на відміну від фізіологічної адаптації, що відбувається автоматично. Стосунки з середовищем, до якого необхідно пристосовуватися, особливі. Тут не лише середовище впливає на людину, але і вона змінює соціально-психологічну ситуацію. Тому, адаптувати доводиться не лише дитину до класу, місця у ЗНЗ, вчителя, але і вчителя до нових учнів.

Зростання негативних тенденцій в адаптаційній сфері людини зумовлює, на думку А. В. Фурмана, «загострення її психологічної боротьби з оточенням, що актуалізує процеси переживання, мислення, волі, увесь її життєвий потенціал» [11]. Тому різнобічне дослідження адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи передбачає виділення передумов, що зможуть забезпечити стабілізацію їхньої персональної пристосованості. Психолого-педагогічні детермінанти (вікові психічні новоутворення, індивідуально-типологічні передумови, соціокультурні чинники) розуміються, як певна об'єктивно існуюча реальність, що впливає на показники адаптації обдарованих дітей до умов початкової школи та гармонізує й діалогізує міжособистісні відносини суб'єктів гуманно-паритетної взаємодії.

Основні причини неуспішності у навчанні та проблем у поведінці обдарованих дітей:

1. Одну з важливих причин неуспішності обдарованих дітей психологи пов'язують із впливом соціально-економічних і національно-культурних умов. Цим впливом пояснюють труднощі, з якими стикаються обдаровані діти з сімей із низьким соціально-економічним і освітнім статусом, соціально-культурним оточенням, діти мігрантів.

2. Високий ризик появи проблем у навчанні існує в обдарованих дітей з фізичними обмеженнями (порушеннями зору, слуху, мови, рухів), деякими хворобами, недостатнім харчуванням. У той же час серйозні фізичні дефекти можуть слугувати стимулом до вищих досягнень.

3. Виділяють особливу групу обдарованих дітей із труднощами засвоєння базових навичок (читання, письма, рахування), рідної або іноземної мови, математики тощо, з емоційними і поведінковими проблемами.

4. Особливої гостроти набувають шкільні проблеми у дітей з високим творчим потенціалом. Творча

енергія, що домінує у житті таких дітей, визначає незалежність і нестандартність їх поведінки, непокору загальним правилам і авторитетам.

5. Перфекціонізм є один з менш зрозумілих аспектів обдарованості. Цей термін використовують для позначення як здорового прагнення до досконалості, так і до невротичної, нав'язливої поглиненості досягненням якогось ідеалу.

6. Проблеми у навчанні часто бувають наслідком нерівномірності психологічного і соціального розвитку обдарованих дітей. Нерівномірність у розвитку, що відбивається у помітній невідповідності між їх високим потенціалом і труднощами його практичної реалізації, між темпами прогресу інтелектуальної, афективної і моторної сфер, була названа дисинхронією [10].

Згідно з дослідженням М. Безруких [3], процес адаптації дитини до навчального закладу можна поділити на декілька етапів, кожен з яких має свої особливості і характеризується різною мірою напруженості функціональних систем організму.

Перший етап – орієнтувальний, коли у відповідь на комплекс нових дій, пов'язаних з початком систематичного спілкування, відповідають бурхливою реакцією і значною напругою системи організму.

Другий етап – нестійке пристосування, коли організм шукає і знаходить оптимальні (або близькі до оптимальних) варіанти реакцій на ці дії. На першому етапі ні про яку економію ресурсів організму говорити не доводиться.

Третій етап – період відносно стійкого пристосування, коли організм знаходить більш відповідні варіанти реагування на навантаження, що вимагають меншої напруги. Яку б роботу не виконував учень, чи: розумова робота щодо засвоєння нових знань, статичне навантаження, що випробовує організм при вимушеній «сидячій» позі або психологічне навантаження спілкування у великому і різномірному колективі, організм, вірніше, кожна з його систем, мають відреагувати своєю напругою і роботою. Тому, чим більше напруги видаватиме кожна система, тим більше ресурсів витратить організм. Відомо, що можливості дитячого організму не безмежні, а тривала напруга та пов'язане з ним стомлення і перевтома можуть коштувати організму дитини здоров'я.

За рівнем адаптованості дітей можна умовно поділити на три групи.

Перша група дітей (високий рівень) адаптується до ЗНЗ протягом перших двох місяців навчання. Ці діти відносно швидко входять у колектив, освоюються у колективі, знаходять нових друзів, у них майже завжди гарний настрій, вони доброзичливі, сумлінно без напруги виконують вимоги вчителя. Іноді відмічаються складнощі у контактах з дітьми, стосунках з учителем, оскільки їм важко виконувати вимоги, правил поведінки. Але до кінця жовтня відбувається освоєння нових статусу, вимог, режиму. Ці якості дозволяють їм з перших днів відчувати успіхи, що підвищує навчальну мотивацію. Це легка форма адаптації.

Друга група дітей (середній рівень) має тривалий період адаптації, період невідповідності їхньої поведінки вимогам ЗНЗ зтягується: діти не можуть прийняти ситуацію навчання, спілкування з учителем, дітьми. Як правило, ці діти зазнають труднощів у засвоєнні навчальної програми. Завдяки доброзичливому і тактовному відношенню вчителя, до кінця першого півріччя реакції таких дітей стають адекватними шкільним вимогам. Це форма середнього рівня адаптації.

Третя група (група ризику) – діти, в яких соціально-психологічна адаптація пов'язана із значними труднощами. Вони не засвоюють навчальну програму, у них проявляються негативні форми поведінки, різкий прояв негативних емоцій. На таких дітей частіше скаржаться вчителі, батьки. Постійні неуспіхи у навчанні, відсутність контакту зі вчителем створюють відчуження й негативне відношення однолітків. Це «група ризику» [5].

Для вивчення такого складного психологічного феномену, як адаптованість обдарованих дітей, необхідно комплексне застосування новітніх методів дослідження. Вибір методик для загального дослідження процесу адаптації має відповідати наступним вимогам:

- вимірювати ключові параметри адаптації/деадаптації;
- отримувати в результаті обстеження інформацію, що не тільки констатує, але й орієнтує психолога на причини можливої дезадаптації;
- бути економічною за формою проведення і витратам часу.

Вивчення літератури з цієї проблеми і практика роботи показує, що процес адаптації для першокласників є актуальним і характеризується такими змінами:

- відбувається фізіологічне налаштування діяльності функціональних систем організму першокласника до нового режиму і навантаження;
- формуються і засвоюються способи та прийоми нової діяльності – процесу навчання;
- емоційна сфера першокласника оцінює зміни у навколишній реальності, як суб'єктивно комфортні/дискомфортні і, таким чином, здійснює регуляцію його поведінки і діяльності.

Для загальної оцінки рівня адаптації першокласника до навчання необхідно отримати якісні показники цих змін. Для цього можна використати програму вивчення рівня адаптації першокласника, що складається з таких етапів:

- збір та аналіз даних про захворюваність першокласників за минулий період;
- проведення анкетування батьків на батьківських зборах з питань адаптації першокласників;
- здійснення спостереження разом з учителем за допомогою «Опитувальника для визначення рівня адаптації дитини до школи» (Л. Ковальова, Н. Тарасенко) [6];

– діагностика першокласників за допомогою методики особистісних відносин, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» (О. Орехова) [8];

– проведення проєктивної методики «Школа звірів» (автори Н. Вьюнова, К. Гайдар), що дає можливість вивчити мотиваційну сферу, відношення дитини до вчителя, однокласників, навчання, а також шкільну тривожність [9].

Ця діагностична програма допомагає виявити труднощі, що виникли у дітей на ранньому етапі навчання, і вчасно усунути їх.

Переваги програми:

- мобільність, можливість фронтального використання;
- можливість надання допомоги класному керівникові, вчителю-предметнику, побудови навчально-виховної роботи в системі, з урахуванням психологічних і вікових особливостей учнів;
- можливості подальшої корекції виявлених психологічних проблем.

Проте, для того, щоб допомогти дитині відчувати себе у навчальному закладі комфортно, звільнити її інтелектуальні, особистісні, фізичні ресурси для успішного навчання і повноцінного розвитку, необхідно, крім виявлення особливостей психолого-педагогічного статусу кожного учня, створення системи психолого-педагогічної підтримки першокласників у період їхньої адаптації і здійснення розвивальної, корекційної роботи з дітьми, які мають різні психолого-педагогічні труднощі.

Отже, для повного методичного забезпечення роботи психолога в напрямку успішної адаптації учнів необхідна подальша розробка:

- розвивальної програми роботи психолога для першокласників;
- методики проведення підсумкового психолого-педагогічного консиліуму;
- корекційних методик, спрямованих на корекцію виявлених у процесі діагностики проблем [7].

Звідси випливають необхідні умови роботи з обдарованими дітьми: 1) збереження індивідуальності; 2) підтримка власної пізнавальної потреби; 3) знання психологічних особливостей обдарованих дітей.

Таким чином, молодший шкільний вік є важливим періодом становлення особистості обдарованої дитини. Навчальний заклад продовжує і збагачує процес адаптації, розпочатий у сім'ї. Перехід дитини до навчального закладу – це не лише зміна провідного виду діяльності, що передбачає досягнення нею певного рівня фізичного і психічного розвитку, але й важливий етап її адаптації.

Використані літературні джерела

1. Аминникова Н. С. Адаптація первокласників к шкільним умовам [Електроний ресурс] / Наталья Сергеевна Аминникова // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок». – Режим доступу : <http://festival.1september.ru/articles/314289/>

2. Битянова М. Р. Работа психолога в начальной школе. / М. Р. Битянова, Т. В. Азарова, Е. И. Афанасьева, Н. Л. Васильева. – М.: Совершенство, 1998. – 298с.

3. Безруких М. М. Готов ли ребенок к школе? / М. М. Безруких. – М. : Вентана-Граф, 2005. – 64 с.

4. Гильбух Ю.З. Розумово обдарована дитина. Психологія, діагностика, педагогіка. – К.: ВІПОЛ, 1992. – 212с.

5. Диагностика школьной дезадаптации / ред. С.А.Беличевой, И.А.Коробейникова, Г.Ф.Кумариной. – М. : Академия, 1993. – 240 с.

6. Луговых Т.А. Диагностика адаптации первокласников к школе [Електроний ресурс] / Т. А. Луговых // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок». – Режим доступу: <http://festival.1september.ru/articles/511644/>

7. Маринушкіна О. Діагностика шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку / О. Маринушкіна // Діагностичний інструментарій психолога. / Упоряд. Т. Гончаренко. – К. : Шкільний світ, 2008.

8. Орехова О. А. Цветовая диагностика эмоций ребенка. / О. А. Орехова. – СПб. : Речь, 2002 – 112 с.

9. Панченко С. Перспективная методика «Школа зверей» (диагностика адаптации учащихся в школе) [Електроний ресурс] / Светлана Панченко // Школьный психолог, 2000. – № 12. – Режим доступу: <http://psy.1september.ru/2000/12/12.htm>

10. Токарева Л. Соціалізація і розвиток обдарованої дитини // Соціальна психологія, 2006. – № 1. – С. 94–102.

11. Фурман А.В. Психодіагностика особистісної адаптованості / А. В. Фурман – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 197с.

12. Шихи Г. *Возрастные кризисы. Ступени личностного роста* / Г. Шихи. – СПб.: Каскад, 2005. – 436 с.

